

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ASILBEK ABDURAIMOV

Samarqand davlat universiteti 2-bosqich magistranti

ONA TILI DARSLIKLARIGA BIR NAZAR

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada davlatimiz tomonidan ona tilimizga qaratilayotgan e'tibor, uni bolalarga o'qitish, ona tilini sofligini saqlab qolish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri ekanligi misollar bilan keng yoritib berilgan. Maqolada asosiy e'tibor ona tili grammatikasida yo'l qo'yiladigan xato va kamchiliklar va buning yechimlari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

KALIT SO'ZLAR: Davlat tili, davlat dasturi, grammatika, alifbo.

Har bir ijtimoiy tuzum kelajagi, insoniyat istiqboli, kishilarning hayot va turmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir. Fan va madaniyatning rivojlanishi esa ta'lim-tarbiya ishlarining qay yo'sinda olib borilishidan kelib chiqadi.

Shu bois mamlakatimizning istiqbol yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelinmoqda.

Ma'lumki, umumta'lim maktablarida fanlarni o'qitishning eskicha usullari zamon talabiga to'la javob berolmay qoldi. O'qituvchilarning o'qitish tizimidagi o'rnini belgilash hozirgi kunning muhim masalasidir. Hozirgi zamon maktab o'qituvchisi mumkin qadar mustaqil, erkin faoliyat ko'rsatish yo'lidan bormog'i lozim. Buning uchun unda chuqur bilim, tajriba, iqtidor va shu bilan birga, bolalarga bilimni yetkaza olish mahorati bo'lishi zarur. Boshqacha aytganda, o'qituvchi zamon bilan hamnafas faoliyatda bo'lmog'i muhim.

Bugungi kunda jahon andozalariga har jihatdan mos keladigan, milliy mustaqillik g'oyasini o'zida aks ettiradigan mukammal darsliklar yaratish dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Ona tili darsliklaridagi ayrim o'rinlarni tahlil etishga kirishsak.

 49-mashq. Maqollarni ko'chiring, bilinar-bilinmas talaffuz qilinayotgan unilarga diqqat qiling. Har bir maqolni og'zaki sharhlang.

1. Yoshlikda bilgani – toshga yozgani, Qarilikda bilgani – muzga yozgani. 2. Bilmaslik ayb emas, bilishga tirishmaslik – ayb. 3. Dehqon bo'lsang, shudgor qil, olim bo'lsang, takror qil. 4. Bilimli kishi o'zar, bilimsiz kishi to'zar. 5. Ilm-u hikmat suvni yondirar. (“O'zbek xalq maqollari”)

Yuqoridagi 49-mashqqa e'tibor qaratamiz. Mashq shartida ta'kidlanganidek, bilinar-bilinmas unli tovushlarni topish va sharhlash lozim. Qarangki, unday tovushlar to'g'risida mutlaqo 2-, 3-, 4-, 5-sinf ona tili darsliklarida tushuncha berib o'tilmagan.

Mashqda topshiriq berildimi, demak, undan oldin mavzu doirasida bilinar-bilinmas talaffuz qilinadigan unli tovushlarga ham qisqacha ta'rif berilishi kerak. Masalan, qanday so'zlarda unli, ya'ni tor unli bilinar-bilinmas talaffuz qilishi to'g'risida. Agarda davlat dasturida bunga ruxsat berilmagan bo'lsa, mana shu yo'sindagi mashqlarning shartini o'zgartish lozim.

5-sinf ona tili darsligidagi quyidagi qoidaga ham e'tiboringizni qaratamiz:

undosh tovush hisoblanadi. Tilimizda quyidagi 24 ta undosh tovush bor: *b, d, f, g, h, j, dj, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, g', sh, ch, ng.*

Tilimizda 24 ta undosh tovush mavjud. Nega 23 ta emas. Undosh tovushlarni ifodalovchi harflar 23 ta, ammo tovushlar 24 ta. Chetdan kirib kelgan so'zlarni ifodalovchi tovushlarni ham milliy tovushlar safiga kiritib oldik bir amallab. Aslida, o'sha biz nazarimizda tutayotgan *dj* tovushni tovushlar qatoriga kiritmasdan ham o'z holicha talaffuz qilaversak bo'ladi. Barmoq bilan sanaladigan so'zlardagina *dj* tovushi ijodalanadi.

Agarda ushbu *dj* tovushini ham tovushlar sirasiga kiritadigan bo'lsak, birinchi navbatda *i, u, o'* tovushlarining ikki xilda talaffuz qilinishini ham hisobga olib (turk alifbosidagi kabi), tilimizda 24 ta undosh tovush va 9 ta unli tovush bor deb qoida belgilashimiz darkor. Ana o'shanda maqsadga muvofiq bo'ladi.

Aslini olganda-ku, *dj* tovushini, umuman, chiqarib tashlab, o'sha chetdan kirib kelgan so'zlarni ham o'zimizning *j* tovushi bilan ifodalab, talaffuz qilishimiz lozim. **Xuddi ruslar Qodiriyini “Kadiriy” deb talaffuz qilganlaridek.** Nega deysizmi? Chunki bizda *dj* tovushi yo'qligiga o'xshab ularda *q* tovushi yo'q. Ular chetdan kirib kelgan so'zlarni o'zlarining tilidagi tovushlarga moslab talaffuz qilishadi. Xulosa aniq. Milliy ruhdan uzoqlashayotganimiz mana shunaqa kichik narsalardan boshlanadi-da.

116-mashq. Amir Temur o'g'itlari bo'yicha bahslashing. Ikkinchi gapni kirill yozuviga o'giring.

1. Kim bizning qudratimizga shubha qilsa, biz qurgan binolarga qarasin.
2. Farzandlar, qarindoshlar, qo'shnilar va do'stlarni davlat-u ne'mat martabasiga erishganimda unutmadim, haqlarini ado etdim.

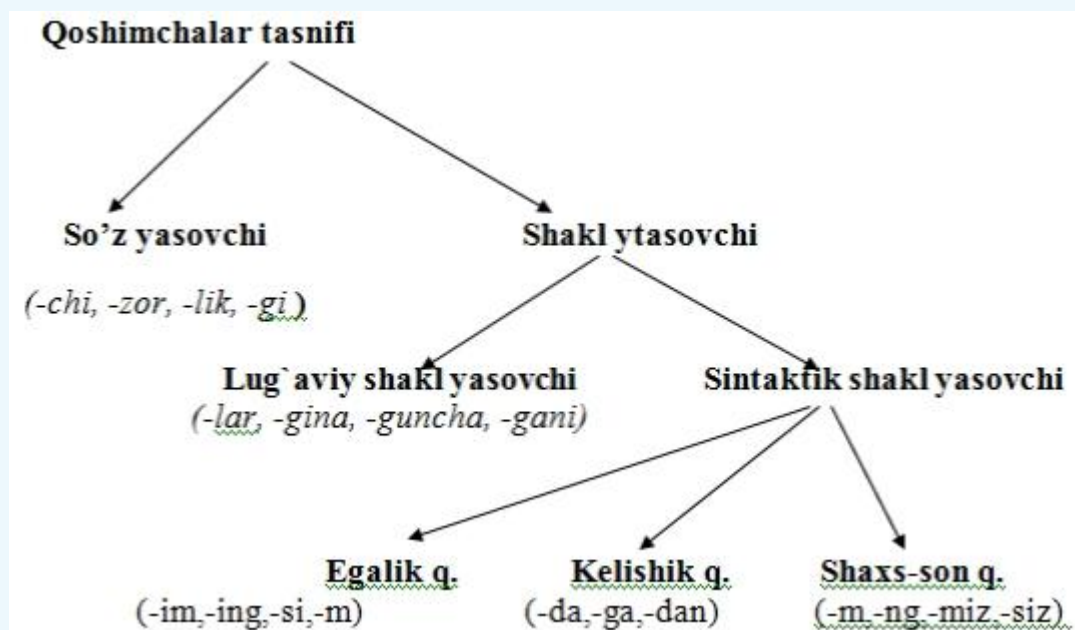
117-mashq. Maqollarni lotin yozuviga o'giring. Unda ilgari surilgan g'oya haqida bahslashing.

1. Узоқдаги қариндошдан яқиндаги қўшни яхши. 2. Гилам сотсанг, қўшнингга сот, бир четида ўзинг ўтирасан. 3. Яхши ҳамсоя (қўшни) – гул, ёмон ҳамсоя – чўл. 4. Қўшнинг ёмон бўлса, кўчиб қутуласан. 5. Қўшнингга ёмонлик тилама.

O'zbekiston hukumati «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida»gi qonun qoidalari istisnosiz va so'zsiz bajarilishini ta'minlash choralari ko'rib, bosma va elektron ommaviy axborot vositalari, hukumat qaror va farmonlari, reklama hamda e'lonlarning lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosida chiqarilishi to'liq ta'minlanayotgan bir paytda ona tili darsliklarimizni yaratayotgan mutasaddilarning maktab o'quvchilariga "kirill" alifbosini o'rgatish, yodlatish bilan ovvora.

Yuqoridagi 116-mashqning shartiga e'tibor qarating, "...ikkinchi gapni kirill yozuviga o'giring". Ushbu jumlar o'rniga Amir Temur tuzuklarini yod oling qabilida shart berilganida maqbul bo'lar edi. 117-mashqni esa umuman darsliklardan uloqtirish darkor. Kirill alifbosidan chiqa olmay deyarli bir asrdan buyon sarson-sargardonlikda yuribmiz, endi kelajak avlodga ham kirillni o'rgatamizmi?

Shuningdek, qo'shimchalarning vazifasiga ko'ra tasniflanishida biror chizmalar bilan ifodalansa, o'quvchilarning o'rganishi oson bo'ladi. Negaki o'quvchi o'qib, xotirasida saqlab qola olmagan ma'lumotlarni ko'z xotirasi orqali esda saqlab qolishi oson va sodda bo'lar edi. Masalan:

6-sinf ona tili darsliginig “Ot” mavzusida ham “Ot nom bildiruvchi soʻz turkumi boʻlib, shaxs, narsa, joy maʼnolarini anglatadi...” degan qoida bor. 7-sinfda “Kelishiklar” mavzusida esa “Oʻrin-payt kelishigi qoʻshimchasi shaxs va narsa otlariga qoʻshilib kimda? nimada? soʻroqlariga javob boʻladi va gapda toʻldiruvchi boʻlib keladi, oʻrin-joy otlariga qoʻshilib **qayerda?** soʻrogʻiga javob boʻladi va gapda oʻrin holi vazifasida keladi, payt otlariga qoʻshilib **qachon?** soʻrogʻiga javob boʻladi va gapda **payt holi** vazifasida keladi (Masalan: Tunda (qachon) yoʻlga chiqamiz)”. Yuqoridagi qoida joʻnalish va chiqish kelishiklarida ham kuzatiladi. Haqiqatan ham tun, tong, shom, namozgar kabi soʻzlar payt maʼnosini bildiruvchi otlar sanaladi. Bizningcha, agar 6-sinfdagi otlarning maʼno turlariga payt otlari ham kiritilsa, maqsadga muvofiq boʻladi.

Maktabda ona tili fanidan “Yordamchi soʻzlar” mavzusida ochiq dars oʻtdik. Bu mavzu 7-sinfda oʻtilganlarni takrorlash mavzularidan boʻlgani uchun darslikdagi mashq shartiga koʻra oʻquvchilar berilgan 15 ta soʻzni yordamchi soʻzning *koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama* turlarining har biriga beshtadan joylashtirishlari lozim edi. Barcha guruhlardagi oʻquvchilar **goʻyo** yordamchisini bogʻlovchiga olishdi va bu xatoligini bildirsak, ustozlari shunaqa deganini aytishdi. Oʻsha ustozni ham toʻgʻri tushungan holda vaziyatdan chiqishga harakat qildik. **Goʻyo** yordamchisi 7-sinfda yuklama deb, 9-sinfda qiyoslashchogʻishtiruv bogʻlovchisi deb qaralmoqda. Men birgina oʻrta maktabning 6-7 sinf darsliklaridagi baʼzi bir xilma-xillikni misol qildim xolos. Bunaqa holatlar boshqa darsliklarda ham koʻzga tashlanadi. Agar biz bugun umumiy oʻrta taʼlim maktablari darsliklaridagi turli xil yondashuvlar, chalkashliklarni oʻz oʻrnida aniqlik kiritib, bartaraf qilmasak, oʻquvchilarimiz ertaga taʼlimning keyingi bosqichlarida ham “kecha”ning ilmiy xulosalaridan qoniqmasligi tayin.

6-sinf ona tili darsligida “Sifat yasovchi qoʻshimchalar va ularning imlosi” mavzusidagi qoida quyidagicha: **-gi** guruhidagi qoʻshimchalari payt (***oʻzi darsliklarda otlarni maʼno turlarga ajratishda payt otlari haqida maʼlumotlar berilmagan***) va oʻrin otlariga qoʻshilib, payt va oʻringa xos belgini bildiradi.

Munosabat. Qoʻshimcha tarzda *payt ravishlariga ham qoʻshiladi* deyish toʻgʻri boʻlar edi. Chunki bu qoʻshimchalarni payt ravishlariga ham qoʻshib, belgi bildiruvchi sifatlar hosil qilsa boʻladi. Jumladan, **kechki, ertalabki, soʻnggi** kabi.

Aynan mana shu darslikda “**-miz,-siz,-man,-san** qoʻshimchalari ravishdosh, sifatdosh shakllaridan soʻng qoʻshiladi” deyilgan.

ESDA SAQLANG. Oʻtgan zamonning **-di** hamda kelasi zamon shart mayli **-sa** shakllaridan soʻng **-m, -ng, -k, -ngiz** qoʻshimchalari; ravishdosh, sifatdosh shakllari hamda sof feʼlning hozirgi zamon shakllaridan soʻng **-man, -miz, -san, -siz** qoʻshimchalari qoʻllaniladi.

Munosabat. Qoʻshimcha tarzda ravishdoshning **-b, -ib**, sifatdoshning **-gan, -r, -ar** shakllari **-man, -miz, -san, -siz** qoʻshimchalarini oladi deb taʼkidlanganda aniq boʻlar edi.

Chunki ravishdosh va sifatdosh shakllarining barchasi ham bu qo‘shimchalarni olmaydi. Masalan, (sifatdosh shakllari) *-(a)yotgan,-ydigan,-adigan*; (ravishdosh shakllari) *-gach,-guncha,-gancha, -gani*.

Amaldagi 6-sinf ona tili darsligida **-gan** sifatdosh hosil qiluvchi qo‘shimchasi lug‘aviy shakl yasovchi deb ko‘rsatilgan (N.Mahmudov, A.Sobirov, D.Nabieva, 57-bet). Uning kesimlik ko‘rsatkichi sifatida zamon shaklini ham ifodalashi esa 5-sinf ona tili darsligida qayd etilgan: ***O‘qigan bola*** – sifatdosh. ***Feruza kitoblarini o‘qigan*** – sof fe‘l. Bunda mazkur qo‘shimchaning zamon, shaxs-son ma‘nolarini ifodalab, kesimlik shakli vazifasida ham kelishi tushuntiriladi. Demak, 6-sinf darsligida bu jihatlar yana bir marotaba esga olinishi maqsadga muvofiq.

Darsliklardagi misollar nazoratida xatoliklarga yo‘l qo‘yilishi qancha-qancha o‘quvchini chalg‘itishi, noto‘g‘ri ma‘lumotni miyasiga joylashini tasavvur qilyapsizmi? Agar vaqtida buning oldi olinmasa, o‘quvchilarimiz bilim olishidagi, imtihon topshirishidagi ikkilanishlar davom etaveradi.

Millatparvarlarning yirik vakillaridan biri Abdulla Avloniy haqida o‘qir ekansiz, uning dastur va darsliklari gumanistik va erkin tarbiya asosiga qurilgani, eng avvalo, dunyoviy va ilg‘or ilm-fanni bolalarga o‘rgatish, yoshlarning ijtimoiy-siyosiy qobiliyatini shakllantirish kabi ulkan maqsadlar qo‘yilganiga guvoh bo‘lasiz.

Bugun-chi? Bugun ham millat ziyolilari ta‘lim va tarbiya yo‘lida bir dam to‘xtagani yo‘q. Innovatsion oqimlar inson ong-u shuurini zabt etishga ulgurgan bir pallada hech bir kishiga oson tutib bo‘lmaydi. Ammo gap o‘quv kitoblari, xususan, adabiyot darsliklari haqida borar ekan, arziyas ko‘ringan zarraday kamchiliklardan ham ko‘z yumib bo‘lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.G‘ulomov, H.Ne‘matov. Ona tili ta‘limi mazmuni. O‘qituvchi –T.: 1995 y.
2. I.Mirzayev, G‘.Hamroyev. Ona tili o‘qitish metodikasi.O‘quv-uslubiy majmua. – Smarqand: 2013 y.
3. O‘zbek tilinig izohli lug‘ati. –M.: 1981 y, 1-jild. 392 b.
4. B.Mengliyev, X.Suvonova “Ona tili”ni emas, “Ona tili”dan o‘rgatish kerak. Til va adabiyot ta‘limi jurnali. 2017-yil, 10-son
5. D.Berdiyeva “Til – olamni bilish vositasi ” // Til va adabiyot ta‘limi jurnali. 2017-yil, 10-son.
6. G‘ofur Hamroyev. Fonetika, talaffuz va imlo. –Toshkent: 2013. 63 b.